

FTAXP 10.15.01

ӘОЖ 342.4

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-10-18

А.Б.Бидайшиева¹

¹PhD докторы, Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары заң мектебінің аға оқытушысы (Алматы қ., Қазақстан)

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ТҮСІНІГІ, ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ

Андатпа

Мақалада замануи кезеңдегі конституциялық қауіпсіздіктің түсінігі, құрылымы және мазмұны кешенді түрде талданды. Тәжірибенің көрсетуінше, құқықтық және саяси мәдениеттің жеткіліксіз дамуы жағдайында құқықтық мемлекеттің қағидаттарын қорғау мен тиімді іске асыруды қамтамасыз ету, сондай-ақ конституциялық дамуға төнетін қауіптерді дер кезінде анықтау ерекше өзектілікке ие. Осы тұрғыда автор конституциялық қауіпсіздіктің теориялық негіздерін қарастыра отырып, оның институционалдық және құқықтық механизмдерін жүйелі түрде сипаттайды.

Мақалада конституциялық қауіпсіздік ұғымының тарихи қалыптасуы, оның ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі орны мен рөлі, сондай-ақ құқықтық реттеудегі ерекшеліктері айқындалады. Сонымен қатар, конституциялық қауіпсіздікке қауіп төндіретін ішкі және сыртқы факторлардың мазмұны талданып, олардың саяси, экономикалық және әлеуметтік үдерістермен өзара байланысы көрсетіледі. Автор конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі субъектілері мен объектілерін анықтап, олардың қызмет ету ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан негіздейді.

Зерттеу нәтижесінде конституциялық қауіпсіздік мемлекеттің тұрақты дамуының, қоғамдағы келісім мен құқық үстемдігінің маңызды шарты екендігі дәлелденеді. Сонымен қатар, оны қамтамасыз етудің тиімді құқықтық және институционалдық тетіктерін жетілдіру қажеттілігі негізделеді. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық және жүйелік талдау әдістері қолданылып, ғылыми тұжырымдардың дәйектілігі қамтамасыз етіледі. Алынған нәтижелер конституциялық құқық теориясын дамытуға және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеуге негіз болады.

Түйін сөздер: Конституция, конституциялық жүйесі, конституциялық қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, экономикалық қауіпсіздік, конституциялық және құқықтық тәуекелдер мен қатерлер, конституционализм.

Кіріспе

Әртүрлі сипаттағы қарама-қайшылықтардың көбею жағдайында «конституциялық қауіпсіздік» түсінігін талдауға арналған ғылыми зерттеулер мәнді түрде даму барысында. Бұл қызығушылық, негізінен, әлемнің барлық елдерін қамтыған экономикалық және саяси дағдарыстан, ішкі және сыртқы қарама-қайшылықтардың өсуінен, саяси тұрақтылық пен азаматтардың бейбіт өмірін бұзуға қабілетті көшіп-қону және басқа да үдерістердің өсуімен байланысты.

Құқықтық зерттеулердің құндылығы құқықтық дамудың қауіптері мен тәуекелдерін дер кезінде анықтау арқылы қоғамдағы шиеленістерді азайтып, конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің институционалды және басқа да тетіктерін жетілдіруге мүмкіндік беретіндігінде.

Ғалымдар өз еңбектерінде анықтама беруге талпынып, құрамдық бөліктерін және басқа құқықтық институттарымен қатынастарын талдауға тырысады. Осындай зерттеулердің нәтижесі ретінде, берілген түсініктеменің мән-мағынасы толық ашылған, мазмұны түсінікті және оны қайталап жаңа зерттеуге тырысудың қажеттігі жоқтығы жөнінде қорытынды болып табылады. Алайда қоғамдық білімнің ешқандай саласы жаңа тұжырымдар жасауға болмайтындай

дәрежеге жеткенше зерттелмегендігін атап өткен жөн болар. Әсіресе бұл тұжырым абсолюттік көрсеткіш ретінде қабылданатын ақиқаттылық тіпті жоқ гуманитарлық ғылымға тікелей қатысты айтылған.

Осыған байланысты, берілген құбылыстың түрлі аспектілерін зерттеу үрдісінде тұжырымдамалық ашулар маңызды орынға ие болады. Тұжырымдама оның мақсаты мен объектілерін ашып қарастыратын маңызды ерекшеліктерін ғана анықтап қоймай, сонымен қатар оны пайда болуының және дамуының ішкі заңдылықтарын да айқындайды. Конституциялық қауіпсіздік механизмінің құрылымы немесе құрама бөліктері жөніндегі мәселе де маңызды роль атқарады, себебі оларды анықтау арқылы берілген саяси-құқықтық феноменнің мәнін айқындап, басқа ұқсас институттардан айырмашылығын анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты заң ғылымында «өзара байланысты тұжырымдардың әрқайсысының мазмұнын дәл анықтау теориялық құрылымының қатаңдығын сақтау үшін ғана емес, сонымен қатар нормашығармашылық және құқықтық қолданыстығы үшін де қажет» деп айтылады. [1, с. 114].

Сондықтан біздің міндетіміз осы түсінікті талдау арқылы оның мақсатын, объектілік мен және субъектілік құрамын ашып, конституциялық дамудың қауіптері мен тәуекелдерін анықтап, оның даму қарқынына әсер ететін факторларды көрсетіп және соның негізінде конституциялық қауіпсіздіктің құқықтық және институционалдық тетік негіздерін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жасау деп қабылдаймыз.

Ең алдымен, «қауіпсіздік» түсінігі өзгермелі категорияға жатады және тарихи шарттар мен экономикалық жағдайларға, мемлекеттің әлемдік аренадағы ролі мен орнына және әскери-саяси мүмкіндіктеріне байланысты ерекшеленетіндігін айта кеткен жөн. Қауіпсіздік мәселесіне арналған энциклопедиялық және басқа да арнайы әдебиеттерді талдаудың көрсетуінше, көптеген авторлар берілген түсінікті «қауіптер мен тәуекелдердің болмауы» категориясының призмасы арқылы талқылайтындығы белгілі болды. С. И. Ожегов, мысалы, қауіпсіздікті «ешкімге және ештеңеге қауіп төндірмейтін жағдай» деп анықтаған. Осындай тұжырымға келген профессор Н.С. Бондарьдың ойынша «қауіпсіздік дегеніміз қауіптің жоқ дегені, сонымен қатар тұрақтылық пен жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды қызығушылықтарын сыртқы және ішкі қауіптерден қорғанысы» деп түсіндіреді [2].

«Іске асыру барысында кімге болса да, неге болса да кері әсері тимейтін қандай да бір тәуекелдің болмауы» дегендей осыған ұқсас терминге қатысты тұжырымдарды басқа да авторлар ұсынып жатыр¹; немесе оған «қоршаған ортаның субъектісіне кері әсері мен субъектінің осы әсерге төтеп бере алу қабілетінің арасындағы белгілі-бір қатынастар балансын қолдап тұруды алғышарт ететін сақтау және сенімділік жағдайы» ретінде анықтама береді [3, с. 62]. Осылайша, осы сөздің этимологиясына сәйкес, қауіпсіздік термині ең алдымен «қауіптің болмауы және белгілі-бір қорғаныстың бар болуы» дегенді білдіреді.

Әрине «қауіпсіздік» түсінігі қауіпсіздікті қамтамасыз ету құралдарының тиімділігі мен сенімділігі мәселелерін белсендіре отырып, әртүрлі сипаттағы қауіптердің өсу жағдайында ғана ерекше мәнге ие болатын белгілі. Сонымен қатар, «қауіптер мен тәуекелдердің болмауы» қоғам үшін қуатты суверенді мемлекет ұмтылуы қажет деп саналатын идеал жағдай деп қабылданады. Бірақ, тәжірибенің көрсеуінше, қазіргі заман жағдайында «тыныш және бақытты өмірді» қамтамасыз ету тіпті дамыған елдер үшін де өте қиын мәселе. АҚШ-та, Францияда, Германияда, Испанияда және т.б. елдерінде орын алған ланкестік шабуылдар осының ашық айғағы. Қауіп-қатерлер адамның бүкіл өмір сүру тарихында қатарлас жүре отырып, кенеттен пайда болу сипатына ие болғандықтан, барлық жерлерде орын алады, белгілі-бір деңгейде мемлекеттің ішкі жетілуінің қозғалыс күші ғана емес, сонымен қатар ауқымды қауіпсіздікті қамтамасыз етудің және олармен күресудің бірлескен күш-қуатын іздеудің халықаралық-құқықтық тетіктері болып табылады.

Материалдар мен тәсілдер

Осылайша, жоғарыда айтылғандар берілген түсініктің пайда болу тарихын және осы тарихының барысында этимологиялық мағынасының өзгеруін, ауқымдануын және институционалды механизмінің өзгеруін де зерттеуге итермелейді. Қауіпсіздік термині алғашқы рет рим

¹ Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности. URL: <http://ozhegov.info/slovar> (дата обращения: 12.01.2026)

құқығының тарихында қолданысқа ене бастаған, ол кезде өз мемлекетін қауіптен сақтай отырып, өз қоласытнадғы халықтың қорғанысын қамтамасыз ете алатын жалғыз билеушінің билігімен байланыстырылатындығы тарихи қалыптасқан еді. Сол кезеңдері қауіпсіздік мемлекет (көбінесе аумақтық) мүдделерімен байланыстырылатын және заманауи тұжырымдарға ешқандай қатысы жоқ деп санайтын.

Осының салдарынан рим заңгерлерінің мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі жеке аспектілерін жасауға салған үлестері елеусіз қалған емес, себебі өз еңбектерінде олар қоғам қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігімен қатар жеке тұлғалардың мүдделерін де қорғау маңызды екендігіне назар аударылған. «Мемлекеттің мақсаты – деді олар, – қоғам қауіпсіздігі мен бейбітшілікті қамтамасыз ету». Осындай көзқарас, ғалымдардың айтуынша, рим империясының территориясын кеңейтуге байланысты тауарлы-ақша қатынастары қарқынды түрде дамып, юриспруденция мақсатына қауіпсіздікке қатысты түсініктерді заңмен бекіту тапсырмасымен шартталған [4, с. 67].

Рим юристері «*ius naturale*» (табиғи құқықтар) дегенді позитивті құқықтың маңызды бөлігі ретінде және қауіпсіздікті қамтамасыз етудің нормативті негіздері ретінде қабылдаған. Бірақ осылай бола тұра, позитивті құқық олардың түсінігінде мемлекеттің барлық адамдарының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге негізделуінде болса, табиғи құқық жақсылық пен әділеттілікті ескеруге негізделген. [5, с. 16].

«Әділеттілік» пен «таза ар-ұждан» идеялары негіз болып табылатын рим құқығының рухы белгілі-бір жағдайлармен және себептермен байланысты заңгерлерге қауіпсіздікті, империяның территориясында өмір сүретін әр адамның қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты сапалық сипаттамасы мен қатар құқықтық аспектілерін де қамтитын кең ауқымды-жүйелі мағынада қабылдауға мүмкіндік бермегені айқын еді. Бірақ осыған қарамастан, олардың көзқарастары келесі ойшылдардың саяси-құқықтық көзқарастарына әсерін тигізіп, ортағасырлық заң ғылымының қалыптасуы мен дамуының негізін қалады.

Уақыт өте келе, феодалдық қатынастар кезеңінде, монархиялық басқару нысандарының билігінде «қауіпсіздік» түсінігінің құрылымы оншалықты өзгере қойған жоқ, және бұрынғыдай өте тар мағынада қабылданатын, оның мәні негізінде билеушілердің – патшалардың, хандардың және басқа да мемлекеттің бас басшыларының, сонымен қатар олардың билеу территорияларының қауіпсіздіктері деп саналатын. Басқаша айтқанда, «қауіпсіздік» термині бұрынғыша мемлекет мүдделерінің тұрғысынан қолданылатын. Кешірек, капитализмнің қалыптасуы барысында ең алғашқы рет АҚШ Президенті Теодор Делано Рузвельттің сөзінде пайдаланған «ұлттық қауіпсіздік» термині қолданысқа ене бастады¹.

Әрине, қарастырылып отырған түсініктің қазіргі заманғы мағынасы тереңірек мәнге ие, себебі, көпқұрамды институт болғандықтан тек заңнамалық қана емес, сонымен қатар экономикалық, экологиялық, халықаралық, әскери, саяси, ақпараттық және тағы да басқа аспектілерді де қамтиды. Сонымен бірге «конституциялық қауіпсіздік» терминіне қолданылатын қауіпсіздік түсінігін «қауіп-қатер мен тәуекелділіктердің жоқ болуы ретінде» деп түсіну, оның мағынасын толық аша алмайды. Сондықтан, берілген түсінікті ұлттық қауіпсіздік тетіктерінің ең маңызды құрама бөліктерінің бірі ретінде зерттеулық жақындылықтары бар түсіндірмелерін қарастырайық.

Профессор А.А. Езеров «конституциялық қауіпсіздікті», конституциялық құрамына қауіп төндіре алатын қатерлерге төтеп бере алуымен сипатталатын, нәтижесінде азаматтық қоғамның, құқықтық мемлекеттің және оның құрама бөліктерінің дамуы мен тиімді қызмет етуіне жеткізетін, мемлекеттің мақсатты бағытталып қызмет ету үрдісінде қалыптасатын конституциялық құқықтық қарым-қатынастар жағдайы ретінде анықтайды. Ғалымның ойынша, конституциялық қауіпсіздікті қауіпсіздіктен бөлек жеке түрге бөлуді қоғам өмірінің негізгі салаларына конституциялық құрамының енуі деп санайды [6, с. 71]. Бұл ұстанымды басқа да ғалымдар «қауіпсіздікті қамтамасыз ету және конституциялық құрылысты қорғау мемлекеттік қызметтің ажырамас бөлігі болып табылады» [7, с. 3], бұның мәні құқықтық қатынастардың негізгі салаларындағы төніп тұратын қауіп-қатерлерге өз мезгілінде және тиімді төтеп беруде» деген ұғыммен ұстанады [8, с. 17].

¹ Копылов А.В. О генезисе и сущности понятия «национальная безопасность». URL: <http://www.milresource.ru> (дата обращения: 12.01.2026)

Нәтижелер мен пікірталас

Ғалымдардың тұжырымдарын талдай отырып, келесі қорытындыға келуге болады: әділеттілікке негізделген кез-келген конституциялық мемлекеттің мақсаты азаматтық қоғамның қауіпсіздігі мен конституциялық құрылымның қорғанысын қамтамасыз ететін саяси-құқықтық формуланы іздеп табу болып табылады. Ең алдымен, бұл мәселе қоғамдық құрылымның саяси және әлеуметтік-экономикалық негіздеріне, мемлекет нысанына және жеке тұлға көзқарастарына қатысты.

«Конституциялық қауіпсіздік өз мазмұнымен қоғам өмірінің барлық тараптарын және түрлі ішкі жүйелерді қамту арқылы, бір жиынтығымен заманауи конституциялық құраманы қалыптастыра отырып өте көп өлшемді түсінік болып табылады» деген оймен бірқатар ғалымдар бұл түсінікке кең мағына беріп отыр¹. Берілген ойларды дамыта отырып, конституциялық қауіпсіздіктің құрама бөліктері ретінде «құқықтық шешімдердің болжамдылығы, әлеуметтік жүйеге әсер етуі мүмкін болатын кері салдарды құқық аймағынан жоюға қажетті құқықтық мүмкіндіктерді құруды» атап өтті². Берілген анықтамалар жеткілікті түрде ауқымды сипат алған және берілген түсініктің заңнамалық табиғатын пәнаралық ұғыммен байланыстырады.

Заң әдебиеттерінде басқа да тұжырымдардың орны бар. Мысалы, бір ғалымдар конституциялық қауіпсіздікті юридической литературе существуют и иные подходы. Так, например, одни ученые рассматривают конституционную безопасность «қоғам өмірінің қауіпсіздігін және тұрақтылығын қамтамасыз етуге қабілеті бар факторлардың қатарында» деп қарастыратын болса, ал кейбіреулері заманға сай дамып келе жатырған мемлекеттер үшін сипатты конституциялық-құқықтық тәуекелдермен байланыстырып зерттейтін болса³, ал үшіншілері, «азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерін кері салдардан құқықтық қорғауды қамтамасыз етуге» түйістіреді [9, с. 54]. конституциялық қауіпсіздік институттарының өмір сүру себептерінің біріне ғалымдар нормативтік актілер санының, әлемдік дағдарыстың, дау-жанжалдар мен қарама-қайшылықтардың өсуін, экономика, саясаттану және әлеуметтану мамандарының қауіпсіздік мәселесіне қызығушылықтарының өсуін жатқызады [10, с. 4].

Конституциялық және ұлттық қауіпсіздік арасындағы тығыз байланысқа қарамастан, ғалымдар олардың айырмашылықтарын атап өткен [11, с. 3]. В.В. Мамонов «егер конституциялық қауіпсіздік ең алдымен конституциялық құрылым қорғанысын, соның ішінде заң конституциясының сақтығын қамтамасыз ететін болса, ал ұлттық – туу деңгейі, физикалық және адамгершілік саулығы, сонымен қатар өмір ұзақтығы және т.б. сияқты нақты Конституцияның аспектілерінің қорғанысын қамтамасыз етеді» деп атап кеткен [12, с. 23].

Конституциялық қауіпсіздік мәселелері қазақстандық ғалымдармен де зерттеліп жатыр, олардың ойынша, бұл қоғам қауіпсіздігінің құрама бөлігі болып табылады. Осылай, профессор Е.О. Тузельбаевтың айтуынша «бұл тұлғаның қауіпсіздігін, қоғам тыныштығын, азаматтардың еңбек етуге және демалуға қолайлы жағдай жасауды, мемлекеттік органдардың дұрыс қызмет етуін қамтамасыз ету мақсатымен құқықтық нормалармен реттелген қоғамдық қатынастар жүйесі» [2, с. 34].

Сонымен бірге, әртүрлі тұжырымдарға қарамастан, конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі мақсатына конституциялық дамудың қауіптерін алдын ала анықтау, саяси дағдарыстарды шешудің құқықтық механизмдерінің тиімділігі және билік тараптарының арасындағы қайшылықтарды минималдауды жатқызады. Конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізінде, ең алдымен, қоғамның өмірлік маңызды материалды, интеллектуалды және рухани негізі болып табылатын ұлттық қызығушылық жатыр. Құқық жүйесінің негізі болып табылатын ұлттық қызығушылықтар «жоғары құндылық мағына беретін және болашағы бар мақсаттар қоюға қабілетті бағыттаушы болып келеді» [15, с.53]. Тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттің құқықтық қорғанысы әрдайым конституциялық қауіпсіздіктің мәніне жатады.

Сондықтан, әртүрлі тұжырымдар мен өзіндік жеке ғылыми ізденуге сүйене отырып, біздер, конституциялық қауіпсіздікті легитимді, Конституциялық және құқықтық заңдарға негізделген

¹ Эбзеев Б.С. Конституционная безопасность России и проблемы ее обеспечения. URL: <http://isfic.info/ebzeev/konprav> (дата обращения: 13.01.2026)

² Арутюнян Г.Г. Правовая безопасность страны в призме системного конституционного мониторинга // VII Петербургский международный юридический форум. 17 мая 2017 г. URL: <http://concourt.am/russian> (дата обращения: 12.01.2026)

³ Селиванов А.А. Конституционная безопасность в обеспечении суверенитета народа. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua> (дата обращения: 12.01.2026)

қоғам қатынастарының тарихи нақты жүйесі ретінде ғана зертеуіміз жеткіліксіз екендігін түсініп отырмыз. Конституциялық қауіпсіздік бұл белгісіз бір ұзақ кезең бойы сайланбалы өкіметке және биліктің іске қабілеттілігіне, мемлекет сувереніне, тұлғаның құқықтық қорғанысына кепілдік бере алатын, қоғамдағы тұрақты саяси құқықтық жағдайды білдіреді. Қазіргі Қазақстанда конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негіздері Конституцияның бірқатар конституциялық және басқа да заңдары мен заңды актілерінде белгіленген, мұнда саяси тұрақтылық пен конституциялық құрылым және адам құқықтарының қорғанысы тәуелсіз мықты мемлекет болудың негізі ретінде қарастырылады.

Заң әдебиеттерін талдаудың нәтижесінде жеткен тұжырымдар бойынша, конституциялық қауіпсіздік тетігі көкұрамды күрделі сипатқа ие және ұйымдастырушылық-құқықтық кепілдіктерімен қатар билік институттарынан да тұрады, ал олар өз кезегінде берілген тәртіпке сай Конституция үстемдігі мен тұлға мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету бойынша билеу өкілеттіліктеріне ие.

Конституциялық заң бойынша конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуші негізгі субъектілеріне мемлекет және оның органдары жатады. Барлық субъектілер институционалдық аспектіде мемлекет тетігінің құрылымдық бөлігін құрайды және олардың әрқайсысы өз мүмкіндіктерінің шегінде конституциялық қауіпсіздік тәртібін қолдау бойынша бақылау-қадағалау қызметтерін іске асырып отырады.

Субъектілердің ішінде шартсыз түрде Лидерлік орын ерекше конституциялық статусына, кең ауқымды дискреционды өкілеттілікке, құқықтық иммунитетіне және қызметінің конституциялық кепілдігіне ие Қазақстан Республикасының Президентіне беріледі. Конституциялық заңға сәйкесінше ол мемлекеттің суверенитетін, тәуелсіздігін және территориялық бүтіндігін қорғау бойынша барлық қажетті іс-шараларды іске асырып отырады. Жоғарғы арбитр және саяси бейбітшілік кепілі ретінде ол «биліктің барлық тармақтарының келісілген қызмет көрсетуі мен өзара қарым-қатынасқа түсуін және халық алдындағы олардың жауапкершілігін қамтамасыз етеді»¹.

Конституционализмнің заманауи тәжірибесінің куәландыруы бойынша конституциялық қауіпсіздік тетігіндегі маңызды рольдің бірі биліктің жоғарғы өкілеттілік органдарына - парламенттерге де беріледі, олар билік жүргізу нысандарына сәйкес жеткілікті түрде кең ауқымды бақылау мүмкіндіктеріне ие. Конституциялық құрылымды қорғау тетігіне мемлекеттегі құқықты қорғау функцияларын атқарып отырған Конституциялық Кеңес, соттар және прокуратура органдары кіреді. Аталған органдардың белсенді қызметі құқықтық қауіптерді азайтуға, ұлт мүддесін қорғауға, сонымен қатар тұлғалардың құқықтары мен еркіндіктерін қорғауға шақырылады.

Заң бойынша конституциялық қауіпсіздік объектілері де белгіленген. Осылай, Конституция негізгі басымды алғышарттар ретінде тұлғаның құқығы мен еркіндігін қамтамасыз ету және қоғам келісімділігін сақтау, барлық халық игілігі үшін саяси тұрақтылық пен экономикалық даму, қазақстандық патриотизм және конституциялық құрылымның бұлжымастығын қабылдайды. Конституциялық нормаларға, «Ұлттық қауіпсіздік жөніндегі» Заңға² сүйене отырып, басымды бағыттар арасында Республика қызметінің негізгі принциптерін іске асыру қажеттілігін белгілейді.

Осылайша, қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық құралдар жүйесінде ең маңызды рольді Конституция орындайды, ол саяси-билік қатынастарына қатар тәртіпті енгіеді, мемлекет пен тұлға арасындағы қарым-қатынастарды анықтайды, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған қажетті құқықтық ортаны қалыптастырады.

Қазақстан Республикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ету мәселелерін ғылыми талдауда маңызды орынды конституциялық қауіп-қатерлер мен олардың түрлерін қарастыру алады. Конституциялық заңды және сәйкесінше заңнамалық әдебиеттерді зерттеу қауіп-қатерлерді ішкі және сыртқы деп бөлуге мүмкіндік береді.

Конституциялық тұрақтылық тәртібіне әсер етуге қабілетті ішкі қауіп-қатерлерге жататындар:

- заңды және нақты Конституция арасындағы алшақтылық;
- қолданыстағы заңдардың жетілмегендігі; құқықтық коллизиялар мен ағаттықтар;

¹ Конституционный закон РК от 26 декабря 1995 г. «О Президенте Республики Казахстан». URL: <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 14.01.2026)

² Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 г. «О Национальной безопасности». URL: <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 12.01.2026)

- Қазақстандық мемлекеттіліктің биліктің харизматикалық концепциясына сүйенетін көптік сипаты;

- тежемелер мен теңестірімелер жүйесіндегі тепе-теңдіктің болмауы;
- құқықтық емес шешімдер қабылдағаны үшін мемлекеттік жоғары лауазымды тұлғаларды конституциялық жауапкершілікке шақыратын институттардың жетілмеуі;

- қоғамның әлеуметтік іркетсіздігі мен құқықтық сананың төменгі деңгейлігі;
- азаматтардың заң күшіне сенімсіздігі;
- азаматтардың сот жүйесіне деген сенімінің төмен деңгейі;
- жемқорлықтың жоғары деңгейі;
- барлық деңгейдегі билік органдары өкілеттерінің монопартиялылығы;
- сайлау заңнамасының жетілмеуі;
- жергілікті орындаушы органдарды сайлау мүмкіндігінің жоқтығы және жергілікті өзін басқару жүйесінің жетілмеуі;

- мемлекеттік билік тетігіндегі азаматтардың конституциялық құқығын және еркіндігін қорғауға және Конституция үстемдігіне кепілдік беруге қабілеті бар конституциялық бақылау органдарының іске қабілеттілігінің жоқ болуы;

- тиімді парламенттік бақылаудың болмауы;
- мемлекет пен қоғам арасындағы коммуникация нысаны ретіндегі референдум институтының жетілмеуі;

- оппозициялық қазметте және мемлекеттің, барлық саяси партияларының және қоғам бірлестіктерінің арасындағы конструктивті ұлттық диалогта құқықтық кепілдігінің болмауы;

- ақырғы саяси, ұлттық және діни көзқарастар ретіндегі экстремизмнің өсуі.
Елдің ішкі климатына кері әсерін тигізетін жалпы сипаттағы қауіп-қатерлерге жататындар:

- экономикалық дағдарыс;
- ЖІӨ түсуі;
- сыртқы және жиынтық қарыздардың өсуі;
- инфляциялық үрдістер;
- ұлттық валютаның тұрақсыздығы;
- қоғамның әлеуметтік бөлінуі;
- азаматтардың несиленуінің жоғарғы деңгейі мен олардың төлемқабілеттілігінің төмендеуі;
- әділеттілік пен өлшемінен артық принциптеріне сәйкес келмейтін әкімшілік айыппұлдар;
- қылмыстық жағдайлардың өршуі;
- көші-қон үрдістері;
- халықаралық терроризм мен экстремизмнің өсуі;
- елдің қорғаныс және әскери әлеуетінің әлсіздігі;
- Қазақстан экономикасына әсерін тигізетін ЕБ мен АҚШ-тың Ресейге қатысты санкциялық саясаты;

- шикізат ресурстарына және т.б. бағаның өсуінен еліміздің бюджетінің тәуелділігі.

Профессор Б.С. Әбзеев сонымен қатар «қабылданған нормативті құқықтық актілерді іске асыру тетіктері мен және олардың орындалмауы үшін жауапкершіліктің болмауы, трансұлттық қылмыс, кебір қоғамдық бірлестіктердің бақыланбайтын қызметтері, саяси партиялар құруды және сепаратистік, антиконституционды мақсаттарға бағытталған басқа да қоғамдық бірлестіктерді құруды осы қатарға жатқызады¹.

Әдем тәжірибесі мен сәйкесінше заңнамалық әдебиеттерді зерттеу қауіптердің бар болуы және кез-келген мезгілде шиеленісіп кетуі мүмкін екендігі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандардың арасында Қазіргі Қазақстанға ең көп қауіп тудыратыны конституциялық құрылым негіздерін құртуға бағытталған іс-әрекеттер. Саяси, ұлттық, діни және басқа да шиеленістерге бағытталған экстремизм, өзінің құлдырату күші бойынша мемлекетке үлкен қасірет әкелуге қабілетті.

Тәжірибенің көрсетуінше, бірігіп Қазақстан Республикасында құқықтық, экономикалық және саяси қауіпсіздікке қауіп төндіретін салмақты факторды құрай алатын, заңдардың жетілмеуі, құқықтық коллизиялар мен ағаттықтар, инфляциялық үрдістер, ұлттық валютаның тұрақсыздығы да өте маңызды болып келеді.

¹ Әбзеев Б.С. Конституционная безопасность России и проблемы ее обеспечения. URL: <http://isfic.info/ebzeev/konprav> (дата обращения: 15.01.2026)

Олай болса, қауіптерді елде орын алып жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық үрдістермен тығыз өзара байланыспен және өзара шартталуымен қарастыру қажет. Осы үрдістер барысында ойланбастан пайда болатын мәселелердің шешілмеуі дағдайды өршелендіріп жіберетін себептерге қолайлы жағдай қалыптастырады. Сондықтан, тәуекелдерді азайтуға және мүмкін болатын қайшылықтарды алдын алуға бағытталған нүктелік конституциялық жөндеулермен қатар ұлттық мүдделерді қорғауға бағытталған тиімді мемлекеттік бағдарламалар да қажет.

Қорытынды

Әлемдік тәжірибенің көрсетуінше, тұрақты даму мықты және тәуелсіз мемлекет құрудың кепілі болатын қоғамның рухани, мәдени және салт-дәстүрлі қайта өрлеуінсіз мүмкін емес. Орыс тарихшысы, Н.М. Карамзин осы жөнінде айтқан сөздері: «мемлекет қауіпсіздігі үшін тек физикалық қана емес, және өнегелік қуат та қажет». Осыған байланысты еліміздің Президентіміздің Жолдауында айтылған бағдарлама - Рухани жаңғыру – мақсаты мәдениетті, жеке ұлттық кодын және сананың өзгерісін сақтауға арналған қоғам санасын модернизациялауға бағытталған.

Сонымен қатар конституциялық қауіпсіздік негізін құқықтық заңдар, әділетті әлеуметтік саясат, саяси бәсекелестік, сонымен қатар Қазақстан Республикасымен бекітілген халықаралық құқықтардың жалпымен қабылданған нормалары мен принциптері құрау қажет екендігін түсінген өте маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении: Монография. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1974. – С. 114.
2. Бондарь Н.С. Конституционная безопасность личности, общества, государства: постановка проблемы в свете конституционного правосудия, обеспечения социальной справедливости, равенства и прав человека // Правовая реформа, судебная реформа и конституционная экономика. Сборник статей. – М.: Изд. Г-на Тихомирова М.Ю., 2004. – С. 42-64.
3. Казаков П.Д. Безопасность синергетики (опыт философского осмысления) // Безопасность, 1994. – № 4. – С. 62–63.
4. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1996. – 342 с.
5. Новицкий И.Б. Римское право. – М.: ТЕИС, 1997. – 312 с.
6. Езеров А.А. Объект и содержание конституционной безопасности // Конституционное право. Журнал юридическая наука. – 2011. – № 1. – С. 76.
7. Патрушев Н.П. Особенности современных вызовов и угроз национальной безопасности России // Журнал Российского права, 2007. – № 7. – С. 3.
8. Толкаченко А.А. Конституционная безопасность человека в Российской Федерации // Журнал «Право и безопасность». – 1996. – № 1. – С. 10-24.
9. Киреев В.В. Категория риска в Российской конституционно-правовой науке // Журнал. Проблемы права. – 2013. – № 2(40). – С. 31–35.
10. Езеров А.А. Объект и содержание конституционной безопасности // Конституционное право. Журнал юридическая наука. – 2011. – № 1 (1). – С. 54.
11. Хрулева В.В. Безопасность как конституционная категория // Журнал. Вестник Воронежского института МВД РФ, 2009. – № 4. – С. 3–5.
12. Никитяева В.В. Конституционная безопасность как условие эффективности реализации основ конституционного строя // Журнал. Вестник Воронежского института МВД РФ, 2007. – № 4. – С. 2–4.
13. Мамонов В.В. Конституционные основы национальной безопасности. // Автореф. Дисс. Д.ю.н. Саратов 2004. – С. 23-24.
14. Тузельбаев Е.О. Правовые основы управления общественной безопасностью в Республике Казахстан (проблемы теории и практики). – Бишкек: 2004. – 51 с.
15. Езеров А.А. Объект и содержание конституционной безопасности // Конституционная наука, 2011. – № 1. – С. 53.

References

1. Khalfina R.O. Obshcheye ucheniye o pravootnoshenii: Monografiya. – M.: NORMA-INFRA, 1974. – S. 114.
2. Bondar' N.S. Konstitutsionnaya bezopasnost' lichnosti, obshchestva, gosudarstva: postanovka problemy v svete konstitutsionnogo pravosudiya, obespecheniya sotsial'noy spravedlivosti, ravenstva i prav cheloveka // Pravovaya reforma, sudebnaya reforma i konstitutsionnaya ekonomika. Sbornik statey. – M.: Izd. G-na Tikhomirova M.YU., 2004. – S. 42-64.
3. Kazakov P.D. Bezopasnost' sinergetiki (opyt filosofskogo osmysleniya) // Bezopasnost', 1994. – № 4. – S. 62–63.
4. Dozhdev D.V. Rimskoye chastnoye pravo. – M., 1996. – 342 s.
5. Novitskiy I.B. Rimskoye pravo. – M.: TEIS, 1997. – 312 s.
6. Yezerov A.A. Ob'yekt i sodержaniye konstitutsionnoy bezopasnosti // Konstitutsionnoye pravo. Zhurnal yuridicheskaya nauka. – 2011. – № 1. – S. 76.
7. Patrushev N.P. Osobennosti sovremennykh vyzovov i ugroz natsional'noy bezopasnosti Rossii // Zhurnal Rossiyskogo prava, 2007. – № 7. – S. 3.
8. Tolkachenko A.A. Konstitutsionnaya bezopasnost' cheloveka v Rossiyskoy Federatsii // Zhurnal «Pravo i bezopasnost'». – 1996. – № 1. – S. 10-24.
9. Kireyev V.V. Kategoriya riska v Rossiyskoy konstitutsionno-pravovoy nauke // Zhurnal. Problemy prava. – 2013. – № 2(40). – S. 31-35.
10. Yezerov A.A. Ob'yekt i sodержaniye konstitutsionnoy bezopasnosti // Konstitutsionnoye pravo. Zhurnal yuridicheskaya nauka. – 2011. – № 1 (1). – S. 54.
11. Khruleva V.V. Bezopasnost' kak konstitutsionnaya kategoriya // Zhurnal. Vestnik Voronezhskogo instituta MVD RF, 2009. – № 4. – S. 3–5.
12. Nikityayeva V.V. Konstitutsionnaya bezopasnost' kak usloviye effektivnosti realizatsii osnov konstitutsionnogo stroya // Zhurnal. Vestnik Voronezhskogo instituta MVD RF, 2007. – № 4. – S. 2–4.
13. Mamonov V.V. Konstitutsionnyye osnovy natsional'noy bezopasnosti. // Avtoref. Diss. D.yu.n. Saratov 2004. – S. 23-24.
14. Tuzel'bayev Ye.O. Pravovyye osnovy upravleniya obshchestvennoy bezopasnost'yu v Respublike Kazakhstan (problemy teorii i praktiki). – Bishkek: 2004. – 51 s.
15. Yezerov A.A. Ob'yekt i sodержaniye konstitutsionnoy bezopasnosti // Konstitutsionnaya nauka, 2011. – № 1. – S. 53.

А.Б. Бидайшиева¹

¹доктор PhD, старший преподаватель Высшей школы права «Эділет»
Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В статье комплексно анализируются понятие, структура и содержание конституционной безопасности на современном этапе. Как показывает практика, в условиях недостаточного уровня правовой и политической культуры особую актуальность приобретает обеспечение защиты и эффективной реализации принципов правового государства, а также своевременное выявление угроз конституционному развитию. В этой связи автор, рассматривая теоретические основы конституционной безопасности, системно характеризует её институциональные и правовые механизмы.

В статье раскрывается историческое становление понятия конституционной безопасности, определяется её место и роль в системе национальной безопасности, а также особенности правового регулирования. Наряду с этим анализируется содержание внутренних и внешних факторов,

угрожающих конституционной безопасности, и показывается их взаимосвязь с политическими, экономическими и социальными процессами. Автор определяет основные субъекты и объекты обеспечения конституционной безопасности и научно обосновывает особенности их функционирования.

В результате исследования обосновывается, что конституционная безопасность является важнейшим условием устойчивого развития государства, общественного согласия и верховенства права. Кроме того, аргументируется необходимость совершенствования эффективных правовых и институциональных механизмов её обеспечения. В ходе исследования применены сравнительно-правовой и системный методы анализа, что обеспечило обоснованность научных выводов. Полученные результаты могут служить основой для разработки предложений, направленных на развитие теории конституционного права и совершенствование правоприменительной практики.

Ключевые слова: Конституция, конституционный строй, конституционная безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, конституционно-правовые риски и угрозы, конституционализм.

A.B. Bidaishieva¹

¹PhD, Senior Lecturer at the Higher School of Law "Adilet,"

Caspian Public University

(Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0002-2800-0972; e-mail: adem.12@mail.ru

THE CONCEPT, STRUCTURE AND CONTENT OF CONSTITUTIONAL SECURITY

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the concept, structure, and content of constitutional security at the present stage. As practice shows, in conditions of insufficient legal and political culture, ensuring the protection and effective implementation of the principles of the rule of law, as well as the timely identification of threats to constitutional development, becomes particularly relevant. In this regard, the author examines the theoretical foundations of constitutional security and systematically characterizes its institutional and legal mechanisms.

The article reveals the historical formation of the concept of constitutional security, determines its place and role in the system of national security, and identifies the features of its legal regulation. In addition, the content of internal and external threats to constitutional security is analyzed, and their interrelation with political, economic, and social processes is demonstrated. The author defines the main subjects and objects of ensuring constitutional security and substantiates the specifics of their functioning from a scientific perspective.

The study concludes that constitutional security is a key condition for the sustainable development of the state, social cohesion, and the rule of law. Furthermore, the necessity of improving effective legal and institutional mechanisms for its provision is substantiated. The research employs comparative legal and systemic analysis methods, ensuring the validity of the scientific conclusions. The obtained results may serve as a basis for developing proposals aimed at advancing the theory of constitutional law and improving law enforcement practice.

Keywords: Constitution, constitutional order, constitutional security, national security, economic security, constitutional and legal risks and threats, constitutionalism.